

XX ASRNING 80-90 YILLARIDA SOBIQ ITTIFOQNING
O‘ZBEKISTONDAGI SIYOSATI

To‘xtaboyev Nuriddin Nuraliyevich

*Namangan viloyati Yangiqo‘rg‘on tuman 2-son kasb- hunar maktabi tarix
fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sobiq Ittifoqning 1980-1990 yillarda O‘zbekistonda olib borgan siyosati haqida malumot berilgan. Iqtisodiy islohotlarning natijasizligi, xalq turmush tarzining yomonligi va bunda sobiq Ittifoqning qatag‘on siyosati ham tasvirlab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, siyosat, iqtisodiy islohotlar, natijasizlik, xalq, Sobiq Ittifoq, buyruqbozlik, oziq-ovqat, energetika, fan-texnika, rivojlanish, markaz, qayta qurish.*

O‘zbekistonning sovet davri tarixi muayyan yo‘qotishlar va fojialar bilan bog‘liq davrga to‘g‘ri keladi. Quyida XX asrning oxirlarida Sobiq ittifoq siyosati bilan tanishamiz.

XX asrning 70-80 yillarida iqtisodiyotning rivojlanish sur‘ati tobora pasayib, xarajatlar ortib bordi. Mavjud imkoniyatlarni hisobga olmasdan ishlab chiqilgan va qabul qilingan ijtimoiy, oziq-ovqat, agrar, energetika, ekologiya va boshqa sohalardagi dasturlar samara bermadi, iqtisodiy ziddiyatlarni chuqurlashturib yubordi. Iqtisodiyot ekstensiv yo‘lda tobora ko‘p qo‘shimcha mehnat va moddiy resurslarni ishlab chiqarishga jalb etish yo‘lida deysinayotgan edi.

Mamlakat katta tabiiy resurslarga ega bo‘lsada, xo‘jaliklar uning yetishmovchiligiga duch keldi. Ko‘pgina mamlakatlar fan-texnika inqilobi tufayli xalq turmushida jiddiy ijobiy burilishlarga erishgan bir paytda sobiq Ittifoq davlati bu jarayondan chetda, orqada qolib ketdi. Ishlab chiqarish texnologiyasi eskirgan, mahsulotlarning sifati past, ular sotilmasdan omborlarda to‘planib qolayotgan edi. Ma‘muriy-buyruqbozlik tizimi, iqtisodiyotda partiyaviy rahbarlik va uning mafkuralashtirilishi iqtisodiyotni isloh qilish yo‘lidagi urinishlarni yo‘qqa chiqarar edi. Ijtimoiy ehtiyojlarga mablag‘ ajratishda qoldiq tamoyili va taqsimotda tekischilik hukmron edi. Boqimandalik, tayyorga ayyorlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, chayqovchilik, poraxo‘rlik kabi yaramas illatlar jamiyatni kemirmoqda edi. Buyruqbozlik – boshqaruv usuli, sansalorlik, qog‘ozbozlik, majlisbozlik iqtisodiyotning o‘z qonunlari va vositalari asosida rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda edi. Odamlar

mulkdan begonalashtirilgan, shu tufayli loqayd, sust, beparvo edilar, huquq va qonuniylik puturdan ketgan edi. Xo‘jalikni boshqarishda 200 mingtacha turli buyruqlar, qonunsimon hujjatlar hukmron bo‘lib, ular xo‘jalik xodimlarining har bir qadamini nazorat qilib, tashabbuskorlikni bo‘g‘ar edi. Oddiy korxonadan tortib tumangacha, viloyatdan tortib respublikagacha, respublikadan Markazgacha haqiqiy ahvolni bo‘yab ko‘rsatish, barcha darajadagi rahbarlarni maqtash, ular nomiga hamdu sanolar o‘qish rasm bo‘lib qolgan edi.

Markaziy Qo‘mitasining 1985-yil aprelida bo‘lgan plenumi noxush tendensiyalar yig‘ilib, sobiq Ittifoq tanglik vaziyatiga tushib qolganligini ilk bor e‘tirof etdi. Mazkur plenum jamiyatni “qayta qurish” orqali iqtisodiyotni ko‘tarish, xalqning turmushini yaxshilash siyosatini belgiladi. 1985–1986-yillarda Markazdagi rahbariyat tomonidan jiddiy o‘zgarishlar qilish zarurligi anglandi. Biroq ahvolning nihoyatda murakkabligi hali to‘la idrok etilmagan edi. Markazdagi rahbarlar hamon sotsializm “afzalliklari”dan foydalanib jamiyatni “qayta qurish”ga, sotsializmni yaxshilashga umid bog‘lar edi. 1987-yildagi mavjud siyosiy tuzumni va iqtisodiyotga partiyaviy rahbarlikni saqlab qolgan holda xo‘jalik mexanizmini isloh qilish yo‘lidagi urinish ham samara bermadi. Iqtisodiy islohotlar tez orada qotib qolgan ijtimoiy-siyosiy sistemaga urilib barbod bo‘ldi. 80-yillarning oxirlarida siyosiy sistemani isloh qilishga, birinchi navbatda KPSS ning siyosiy va mafkuraviy hukmronligini cheklashga, davlat va xo‘jalik organlarini Kompartiya hukmronligidan chiqarishga, xalq deputatlari sovetining to‘la hokimiyatini ta‘minlashga urinish bo‘ldi. Ammo, bu sa‘y-harakatlar ham behuda ketdi. To‘g‘ri, jamiyatni demokratlashtirish, oshkoralik, turli xil fikrlar birlashtirishga imkon berish tomon ijobiy qadamlar qo‘yildi. Matbuotda, radio va televideniya turli xil fikr-mulohazalar erkin aytiladigan bo‘ldi. O‘zbekiston fuqarolari o‘z haq-huquqlarini himoya qilishni so‘rab tuman, viloyat va respublika partiya va sovet organlariga murojaat qildilar.

Mustabid tuzum hukmdorlari va ularning chaqqon dastyorlarining yeng shimarib qilgan «sa‘y - harakatlari» natijasida 1937-1938— yillar davomida O‘zbekistonda bir qator yirik aksil inqilobiy tuzilmalar tuzilgan, faoliyat yuritmoqda, degan soxta ma‘lumotlar to‘plandi. Mana shunday soxta ma‘lumotlar asosida respublika rahbarlari A.Ikromov va F.Xo‘jayev boshchiligidagi «Burjua - millatchilik aksil inqilobiy tashkiloti markazi», Abdurauf Qoriyev rahbar bo‘lgan «Musulmon ruhoniylarning millatchi - isyonkor tashkiloti», «Aksil inqilobiy o‘ng trotskiychi josuslar tashkiloti markazi», «Buxoro va Turkiston baxt-saodati» nomli aksil inqilobiy tashkiloti, I.Ortiqov boshliq «Yoshlarning aksil inqilobiy burjua-millatchilik tashkiloti»,

«Ingliz josuslik rezidenturasi», «Yapon josuslik-qo'poruvchilik rezidenturasi» kabi tashkilotlar Sovet hokimiyatiga qarshi faoliyat yuritmoqda deb e'lon qilindi, ularni tuzishda gumon qilinganlar qatag'on qilindi.

1986-1987 yillarda respublikada 270 nafar ayol o'zini-o'zi yondirib yubordi. Bu holat ularning sha'ni qadr-qimmatining toptalishi, haq-huquqlarining buzilishiga nisbatan songgi norozilik ifodasi edi. Xalqning juda boy tarixi va madaniyatini, o'lkaning o'ziga xos noyob xususiyatlarini bilmagan va bilishni istamagan kelgindilar, ularga laganbardorlik qilgan ayrim mahalliy amaldorlar xalqning urf-odatlarini, an'analarini oyoq osti qildi. Xalqimizning boy madaniyati va ma'naviy qadriyatlarini kamsitildi. Ona tilimizning qo'llanish doirasi sun'iy tarzda yanada cheklab qo'yildi. Hatto milliy libos kiyib yurish ham qoralandi. Milliy an'analar bo'yicha to'y qilgan yoki vafot etgan qarindosh-urug'larni milliy, diniy qadriyatlar asosida dafn qilganlar tanqid ostiga olindi, shafqatsiz jazolandi. Bunday vaziyatlar xalqni ranjitdi, hafsalasini pir qildi, siyosiy loqaydlikni kuchaytirdi. Ko'plab olimlar, yozuvchilar va boshqa ijodiy xodimlar mislsiz aziyat chekdilar. Ularning ko'pchiligi mahalliylikda, milliy cheklanganlikda, xurofot-bid'atga berilganlikda, sinfiy va partiyaviy tamoyillardan og'ishlikda, o'tmishni, xonlar va amirlar hayotini bo'rttirib ko'rsatishda ayblandilar. Respublika matbuoti xalq turmushiga doir masalalarni, noxush holatlarni, xalq dardi, orzu-armonlarini oshkoralik bilan yoritib boshladi, xalqning o'zligini anglashga ko'maklashdi. Mustabid tuzum hukmdorlari uchun O'zbekiston singari milliy Sovet Respublikasi rahbarlari, xodimlarini to'la itoatda tutishning birdan bir sharti - bu ularning mustaqil faoliyatiga izn bermaslik, vaqti - vaqti bilan silkitib turish, mabodo xato, kamchiliklari topilguday bo'lsa, shafqatsiz jazolash yo'li edi. Milliy kadrlar faoliyatiga nisbatan bunday noinsoniy, g'ayriqonuniy yondashuv oqibatida respublikada o'z ongli hayoti, jo'shqin faoliyatini sovetlarning yolg'on, soxta g'oyalari, sotsializm g'alabasi uchun bag'ishlagan, shu yo'lda jon fido etib kurashgan qancha yetuk partiya va davlat rahbarlari qatag'on domiga g'arq bo'ldilar.

Siyosiy va mafkuraviy zug'umlarga qaramasdan ijtimoiy ong o'zgara boshladi. O'tmish va hozirgi zamon muammolari to'g'risida munozaralar, turli qarashlar, nuqtai nazarlar bildiriladigan bo'lib bordi. Jamoatchilik paxta yakkahokimligini tugatish, O'zbek tiliga davlat tili maqomini berish, ekologik holatni sog'lomlashtirish kabi masalalarni ko'tara boshladi. Norasmiy guruhlar va tashkilotlar paydo bo'la boshladi. Bularning norasmiy deyilishiga sabab, hali mamlakatda tashkilotlarni ro'yxatga olish va ularga qonuniy maqom berishga asos bo'ladigan qonun, huquqiy hujjatlar yo'q edi. Norasmiy harakat asta-sekin

siyosiy tusga kira boshladi. 1989-yilda tashkil topgan “Birlik” xalq harakati respublikadagi dastlabki norasmiy harakat edi. Shuningdek, “O‘zbekiston erkin yoshlar ittifoqi”, xotin-qizlarning “To‘maris” nomli tashkiloti, rusiyzabon ziyolilarning “Intersoyuz” deb atalgan harakati tuzildi. Bu harakatlar dastlabki paytlarda xalqning ma’naviy qadriyatlarini tiklash, Orol fojeasining oldini olish, O‘zbek tiliga davlat tili maqomini berish, boshqaruvning ma’muriy-buyruqbozlik usulidan voz kechish kabi dolzarb masalalarni ko‘tardilar, biroq, bu harakatlar g‘oyaviy, siyosiy, tashkiliy jihatdan yetarli darajada uyusha olmadi.

Iqtisodiyot tobora tanglik holatiga tushib bordi. 1985-yilda iqtisodiy rivojlanishning negizi sifatida qabul qilingan jadallashtirish konsepsiyasi asossiz ekanligi ma’lum bo‘lib qoldi. Respublikada sanoat korxonalarini, qurilish va transport sohalarini, ko‘pgina kolxoz va sovxozlarni xo‘jalik hisobiga yoki jamoa pudratiga o‘tkazish hech qanday samara bermadi. 1987-yilda iqtisodiy tuzilmalarni qayta qurish, xo‘jalikni boshqarish va xo‘jalik mexanizmini isloh qilish, ma’muriy rahbarlikdan iqtisodiy rahbarlikka o‘tish yuzasidan ko‘rilgan tadbirlar ham natija bermadi. Ma’muriy-buyruqbozlik usuli bilan ishlaydigan vazirliklar va idoralar iqtisodiy islohotlarni yo‘qqa chiqarish, iqtisodiyot taraqqiyotiga to‘g‘anoq bo‘lib qolaverdi.

Respublikaning tog‘kon, metallurgiya, mashinasozlik, elektrotexnika, kimyo sanoatiga qarashli korxonalar Ittifoq vazirliklari va idoralariga tobe bo‘lib qolaverdi. Ijtimoiy va iqtisodiy ko‘rsatkichlarni avvalgidek Markaz belgilab berardi, aholining ijtimoiy ahvoli nochor edi. Maktab va maorif ishlarini isloh qilish va o‘rta maxsus ta’limni qayta qurish borasidagi sa’y-harakatlar ham behuda ketdi. Oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida ham mutaxassislar tayyorlash sifati pasayib ketgan edi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalarida muammolar to‘planib bordi, ularni ma’muriy-buyruqbozlik usullari bilan hal qilishga urinishlar hech qanday natija bermadi. Xalq orasida pinhona o‘rib borayotgan ishonchsizlik, loqaydlik kayfiyatlari asta-sekin yuzaga chiqa boshladi. Ruxsat etilmagan mitinglar, namoyishlar o‘tkazish hollari, hatto noxush voqealar ham sodir bo‘la boshladi.

1987 – 1990 yillar esa qayta qurishning ikkinchi bosqichi bo‘lib, enlikda jamiyatning barcha jabhalarini kompleks tarzda isloh qilishni kun tartibiga qo‘ydi. Jumladan, bu davrda sovet jamiyatini demokratlashtirish masalasi asosiy vazifa, deb ta’kidlandi. Demokratlashtirish jarayoni jamiyatni ma’lum darajada uyg‘otdi, ijtimoiy faollik ortdi. Saylovlarning muqobil nomzodlar ishtirokida, alternativ asosda olib borilishi ijobiy holat edi, bundan tashqari SSSRda saylov tizimini o‘zgartirish to‘g‘risidagi Qonun (1988 yil dekabri) ning

qabul qilinishi ham jamiyat a'zolari ijtimoiy faolligini oshirishda ma'lum ahamiyat kasb etdi. Biroq Ittifoqda tub demokratik o'zgarishlarni amalga oshirish, boshlangan islohotlarni oxiriga yetkazish mumkin bo'lmadi. Bu ikki sabab bilan izohlanadi. Birinchidan, qayta qurishning aniq, izchil, ilmiy jihatdan puxta ishlab chiqilgan dasturi yo'q edi. Ikkinchidan, partiya rahbarlari bundan manfaatdor emasdilar.

Xullas, M.S. Gorbachev boshchiligida KPSS rahbariyatining bir qismi tomonidan boshlangan qayta qurish siyosati mamlakat hayoti va umuman jahonda ma'lum o'zgarishlar sodir bo'lishiga olib keldi (oshkoralik, siyosiy plyuralizm, «sovuq urush»ning tugashi va h.k.). Qayta qurishni amalga oshirishdagi qarama – qarshilik va noizchiliklar natijasida 80 – yillarning oxiri – 90 – yillarning boshidan mamlakat hayotining barcha sohalarida bo'hronlar kuchayib ketdi. Qayta qurish sobiq SSSRda to'planib qolgan muammolarni to'la hal etishga xizmat qilmadi. Mustaqillik, demokratiya va erkinlik g'oyalari to'g'ri kelmaganligi tufayli ham amaliy samara bermadi. Oxir oqibatda KPSS ning halokati va SSSR ning tugashiga muayyan turtki bo'ldi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Q.Usmonov, M. Sodiqov (2008). O'zbekiston tarixi. Iqtisod-moliya. Toshkent–2006 y
2. Мустакил Ўзбекистан тарихининг дастлабки саҳифалари. - Тошкент, 2000
3. Эркаев А. Ўзбекистон йўли. - Тошкент: Маънавият, 2011.
4. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1, 2, 3-китоблар. Т.: Шарқ, 2000.
5. Solmonov Axmadjon. O'zbekistonda sovet hokimiyatining diniy siyosati: uydirma va tarix haqiqati (Matn) : monografiya A.Solmonov. – Toshkent. Tafakkur, 2015.
6. Mirzayev A. O'zbekistonga amalga oshirgan qatag'on siyosati va uning mohiyati. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar jurnali. F., 2023
7. Po'latov G'. E'tiqodlar kurashi. Toshkent, 1964.
8. Shamsutdinov R. Qishloq fojeasi: jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun. -Toshkent, Sharq 2003.
9. www.azkurs.org

